

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та соціальної роботи

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В ГРОМАДІ

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

Студент II курсу, групи 601
спеціальності 231 «Соціальна робота»

Кравчук Микола Вікторович

Керівник:

кандидат педагогічних наук,
асистент Попов О.А.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від «__» листопада 2023 р.

Зав. кафедри _____ професор Тимчук Л.І.

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП

.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ	6
1.1. Сутність, види та прояви девіантної поведінки особистості	6
1.2. Особливості девіантної поведінки у дітей та підлітків	9
1.3. Передумови формування девіантної поведінки у дітей та підлітків.....	14
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ	19
2.1. Обґрунтування програми дослідження передумов розвитку девіантної поведінки дітей і підлітків	19
2.2. Аналіз результатів діагностики передумов формування девіантної поведінки дітей і підлітків	23
2.3. Напрями роботи освітньої установи з профілактики девіантної поведінки дітей і підлітків	28
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ	34
3.1. Роль сімейної підтримки та виховання	34
3.2 Вплив освітньо-педагогічних установ на поведінку дітей	35
3.3 Громадська участь у програмах розвитку дітей та підлітків	36
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Сучасний період українського суспільства характеризується змінами, які охоплюють усі сфери нашого життя. На тлі цих змін діти та підлітки перебувають у найважчому становищі внаслідок нерозвиненої власної системи моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що може викликати неадекватну реакцію на складні життєві ситуації. Скрутне матеріальне становище у більшості сімей зумовлює погіршення сімейних стосунків. Проблематика шкільного виховання призводить до збільшення кількості дітей та підлітків, поведінка яких виходить за межі моральних норм.

А.А. Бесєдін наводить дані які вказують, що кримінальна активність неповнолітніх значно вища ніж у дорослого населення. Якщо на десять тисяч підлітків віком від 14 до 17 років протягом року припадає близько 120 злочинів, то на таку ж кількість дорослих - 90 злочинів [див. 5, с. 3]. Але найбільш небезпечною є тенденція збільшення за останні роки так званих резонансних злочинів, що відрізняються особливим цинізмом і жорстокістю. Причинами цього можуть бути: соціальна незрілість і психофізіологічні особливості підлітків, прагнення нових відчуття, підвищене бажання незалежності. Подібне поєднання біологічних і соціальних чинників погіршує соціальну адаптацію дітей і підлітків у суспільство.

Одна з головних причин маргіналізації дітей і підлітків є недовідання або неправильне виховання дітей у сім'ях та установах загальної освіти. Саме внаслідок цього неправильного виховання відбувається деформація мотиваційної та ціннісної сфери дитини та підлітка, утворюються негативні тенденції розвитку особистості у формі наркоманії, алкоголізму, проституції, бродяжництва, інших антисоціальних дій. З цих причин стійка кримінальна орієнтація серед неповнолітніх злочинців зафіксовується значно частіше у порівнянні з дорослими.

Як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, пріоритетними напрямками державної політики по

відношенню до розвитку освіти є формування дітей та молоді загальнолюдських цінностей, сучасного світобачення, розвиток творчих здібностей та навичок самостійного пізнання, самоосвіти і реалізації особистості. Поступово суттєвого значення набуває проблема своєчасного виявлення та корекції девіантної поведінки серед молоді.

Дослідженість теми. Протягом усього історичного шляху розвитку суспільства простежується розуміння проблем подолання негативних відхилень в поведінці дітей та підлітків. До аспектів цієї проблеми зверталися античні філософи: Арістотель, Демокрит, Платон. Значну увагу проблемі приділяли вітчизняні мислителі з епохи Київської Русі (Володимир Мономах, Ярослав Мудрий). Психолого-педагогічні основи зазначеної проблеми становлять теоретичні й практичні напрацювання вчених: І.Беха, Л.Божовича, Л.Виготського, І.Кона та інших. Проблему “важких” дітей досліджено .А. Беседіним [5], О. І. Бондарчук [7; 8], Л. М. Вольною [9], Ю. А. Клейбергом [10], Т.С. Журжу [14], Є. В.Змановською [15], І. В. Кошовою [18], О. Д. Кресан [18], О.В. Шараповою [36] та іншими науковцями. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: досліджено В. В. Афанасьєвою [1; 2; 3; 4].

Аналіз проблеми девіантної поведінки в літературі, показав, що сьогодні вже накопичено багато теоретичного і емпіричного матеріалу з проблем девіантної поведінки та її профілактики. Проте недостатньо розкрито особливості девіантної поведінки дітей молоді в умовах соціально-економічної кризи, що спостерігається зараз.

Темою дослідження є “Девіантна поведінка дітей і підлітків в громаді”.

Мета дослідження: виявити за допомогою використання відповідних психологічних методик особливості та закономірності прояву девіантної поведінки дітей і підлітків.

Об’єкт дослідження: поведінка дітей і підлітків.

Предмет дослідження: особливості та закономірності прояву девіантної поведінки дітей і підлітків.

Відповідно до мети, об'єкту та предмета дослідження **завданнями роботи є:**

- визначити сутність, види, прояви девіантної поведінки особистості;
- дослідити особливості девіантної поведінки серед дітей та підлітків;
- вивчити передумови формування девіантної поведінки дітей та підлітків;
- надати обґрунтування програми дослідження передумов розвитку девіантної поведінки;
- зробити аналіз результатів діагностики передумов формування девіантної поведінки;
- запропонувати напрями роботи освітньої установи з профілактики девіантної поведінки.

Методи дослідження. Для досягнення завдань що поставлено перед виконанням роботи було використано такі методичні засоби: аналіз психолого-педагогічної літератури; аналіз документації шкільного психолога; вивчення педагогічного досвіду; спостереження за виховним процесом; опитування педагогів і батьків (за методикою Карта спостережень Д. Стотт; опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків, опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителя); процедури якісної та кількісної обробки емпіричних даних.

Практична значущість. Практична цінність проведеної роботи пов'язана з можливістю діагностування, прогнозування та забезпечення своєчасної корекції порушень поведінки дітей і підлітків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ

1.1. Сутність, види та прояви девіантної поведінки особистості

Проблематика порушення поведінки та її корекції займала важливу роль у педагогіці, психології, кримінології, проте останнім часом вона набуває загального характеру.

Вперше термін „поведінка, що відхиляється” з’явився в Короткому психологічному словнику за редакцією А. Петровського і М. Ярошевського у 1985 році. Це поняття мало таке визначення: “поведінка, що відхиляється, система вчинків або окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві правовим або етичним нормам” [19, с. 67].

Для характеристики даної поведінки, що відхиляється використовують спеціальні терміни девіантність. Ю. А. Клейберг вважає, що девіантна поведінка — поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм [див. 17, с. 40].

За визначенням В. А. Менделевича девіантна поведінка – це система вчинків, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам [див. 23, с. 21].

В. В. Афанасьєва визначає девіантну поведінку як таку поведінку, що не відповідає правовим, моральним, етичним та іншим нормативним вимогам того конкретного суспільства, у якому живе й діє індивід. Результатом такої поведінки особистості, зазвичай, є нанесення моральної або (та) фізичної шкоди собі, оточуючим або (та) навколишньому середовищу [див. 1, с. 10].

Отже, вказані визначення девіантної поведінки мають на увазі поведінку, яка суперечить нормам суспільства.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє нам дійти висновку, що норми – це правила загальноприйнятої та очікуваної

поведінки, які характеризують поведінку більшості у соціумі. Проте результати дослідження дозволяють нам стверджувати, що поняття норми є мінливим. Те, що вчора вважалося ненормальним, викликало обурення, сьогодні може бути нормою, а завтра знову вийти за межі. Саме тому норми завжди ставали причиною конфліктів між поколіннями. Основою практичної оцінки норми є придатність, адаптація до звичайних умов існування. Тобто норма, що визначає життя більшості в існуючих реаліях, а коли змінюються реалії – переглядаються норми. Зміна реалій та перегляд норм призводять до змін в усіх сферах життя, зокрема у моральній, відбувається заміщення колишніх норм новими, більш придатними для нових умов існування.

Аналіз літератури дозволяє дійти висновку, що норма не може бути суб'єктивною, оскільки не є думкою кожної окремої людини, це схвалений та підтриманий більшістю людей спосіб життя, діяльності, людських відносин.

О.В. Шарапова виділяє кілька рівнів вимог до встановлення норми поведінки: методологічний, політичний, адміністративний, педагогічний, соціальний, корпоративний. Так на методологічному рівні норми виводяться з загальнолюдських цінностей, ідеалів та цілей виховання. На політичному рівні вимоги до виховання формуються у програмних документах перспективного розвитку суспільства, його економіки, соціальної сфери. Загалом задаються вимоги до вихованості, освіченості, рівня розвитку людей, здатних підтримувати та втілювати в життя наміри політичної еліти. Адміністративні норми конкретизують наміри політиків, втілюючи їх у соціальне замовлення – державні документи, закони і положення. На педагогічному рівні відбувається перетворення загальних положень у практично здійсненні завдання [див. 36, с. 6].

Досягнення норми – головна мета будь-якого виховання. Отже, виховання досягло мети, коли вихованець відповідає прийнятому зразку, він стає носієм загальноприйнятого стандарту життя, діяльності, поведінки. В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів [див. 27, с. 91]:

1. Делінквентний вид девіантної поведінки - сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам. Делінквентна поведінка – це різновид девіантної поведінки, за яку несуть карну відповідальність, тобто сукупність протиправних вчинків чи злочинів, які не відповідають формально зафіксованим юридичним нормам.

2. Адиктивний вид девіантної поведінки - поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрастей.

3. Патохарактерологічний вид девіантної поведінки - поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання.

4. Психопатологічний вид девіантної поведінки - ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах - це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

5. Поведінка, що ґрунтується на суперцінностях - це виявлення обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного, нормального сприйняття.

М. Г. Дмитрієв, В. Г. Белов та Ю. А. Парфенов, розрізняють наступні клінічні форми девіантної поведінки:

- 1) агресивна і аутоагресивна (суїцидальна) поведінка;
- 2) зловживання речовинами, що викликають стан зміненої психічної діяльності (алкоголізація, наркотизація та ін.);
- 3) порушення харчової поведінки (переїдання, голодування);
- 4) аномалії сексуальної поведінки (девіації, перверсії);
- 5) надцінні психологічні захоплення («трудоголізм», спортивний, музичний та інший фанатизм, гемблінг та ін.);
- 6) надцінні психопатологічні «захоплення» (сутяжництво, клептоманія, дромоманія та ін.);
- 7) характерологічні і патохарактерологічні реакції (емансипації, групування, опозиції та ін.);
- 8) комунікативні девіації (аутизація, гіпертрофоване спілкування, конформізм, нарцисична поведінка тощо);
- 9) аморальна поведінка;

10) неестетична поведінка [див. 11, с. 6].

Багато причини, які породжують порушення норм поведінки підлітків, вдається виявити і своєчасно усунути. Разом з тим серед факторів девіантної поведінки виявляються такі, для попередження та усунення яких ще не знайдені дієві засоби.

Отже, девіантна поведінка — це поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, як наслідок відбувається порушення цих норм. В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів: делінквентний вид девіантної поведінки; адиктивний вид девіантної поведінки; патохарактерологічний вид девіантної поведінки; психопатологічний вид девіантної поведінки; поведінка, що ґрунтується на суперцінностях.

1.2. Особливості девіантної поведінки у дітей та підлітків

У віковій та педагогічній психології використовують таку періодизацію вікового розвитку школярів:

- 1) молодший шкільний вік — 1—4 класи (від 6/7 до 10/11 років);
- 2) підлітковий (середній шкільний) вік — 4—8 класи (від 11 до 14 років) у дівчаток, 5—9 класи (від 12 до 15 років) у хлопчиків;
- 3) рання юність (старший шкільний вік) — 10—11 класи (від 15/16 до 17/18 років) [див. 7, с. 34].

Дітей молодшого шкільного віку з розвитком та поведінкою, що відхиляються від суспільної норми, прийнято ділити на дві групи: тих, у кого це відхилення викликане хворобою та тих, у кого воно викликано надбаними негативними звичками. Серед багатьох загальних та специфічних причин, що породжують і збільшують невихованість та відхилення у поведінці молодших школярів, виділяються моральні, екологічні, техногенні, соціальні, економічні, інформаційні та інші [див. 36, с. 76].

З аналізу психолого-педагогічної літератури можемо констатувати, що основою причиною девіантної поведінки молодших школярів є

наростання емоційної напруженості, яка характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дітей [див. 37, с. 65]. За таких умов напруженість веде до втрати почуття реальності, зниження самоконтролю, нездатності правильно оцінювати свою поведінку. Під впливом емоцій дитина перестає контролювати свої вчинки, здатна на безрозсудні дії, тобто девіантна поведінка – це зміна реакції дитини на неприйнятну для неї ситуацію, спроба виправити ситуацію шляхом зміни своєї поведінки. Крім головної причини – зростання напруженості життя, що зумовлює постійну тривожність у дітей і деформує їхню поведінку, діють також виховні фактори. Тобто, девіантна поведінка є також результатом неправильного виховання, сутність якого характеризують два основних стилі: або тепличної опіки, або холодного відторгнення.

Підлітковий вік - один з найбільш складних періодів розвитку людини. Незважаючи на відносну короткочасність, він практично багато в чому визначає все подальше життя індивідуума. В підлітковому віці переважно відбувається формування характеру та інших основ особистості. Ці обставини: перехід від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, зміна звичного шкільного навчання на інші види соціальної діяльності, а також бурхлива гормональна перебудова організму - роблять підлітка особливо уразливим до негативних впливів середовища. При цьому необхідно враховувати властиве підліткам прагнення вивільнитися з-під опіки і контролю рідних, вчителів і інших вихователів. Нерідко це прагнення приводить і до заперечення духовних цінностей. Підліткового віку притаманні різні типи порушеного поведінки [див. 30, с. 32].

Підлітковий вік - гостро протікає перехід від дитинства до дорослості, коли опукло переплітаються суперечливі тенденції. З одного боку, для цього складного періоду показові негативні прояви, дисгармоничність в будові особистості, згортання перш усталеною системи інтересів дитини, зухвалий характер її поведінки по відношенню до дорослих. З іншого боку, підлітковий вік відрізняється і безліччю позитивних факторів: зростає самостійність дитини, більш різноманітними і змістовними стають відносини з іншими дітьми та дорослими, значно розширюється сфера його діяльності тощо [див. 5, с. 129].

Найважливішою особливістю підлітків є поступовий відхід від прямого копіювання оцінок дорослих до самооцінки, зростаюча опора на внутрішні критерії . Поведінка підлітка регулюється його самооцінкою, а самооцінка формується в ході спілкування з оточуючими. Першорядне значення в цьому віці набуває спілкування з однолітками. Спілкуючись з друзями, підлітки активно освоюють норми, цілі, засоби соціальної поведінки, виробляють критерії оцінки себе та інших [див. 26, с. 28].

Саме в цей період відбувається інтенсивний розвиток внутрішнього життя; поряд з товариством виникає дружба, що живиться взаємної конфідентністю. Різко виражені психологічні особливості підліткового віку отримали назву “підліткового комплексу”. “Підлітковий комплекс” включає перепади настрою - від нестримних веселощів до зневіри і назад - без достатніх причин, а також ряд інших полярних якостей, які виступають поперемінно. Чутливість до оцінки сторонніми своєї зовнішності, здібностей поєднується із зайвою самовпевненістю і безапеляційними думками відносно оточуючих. Сентиментальність часом уживається з вражаючою черствістю, хвороблива соромливість - з розбещеністю, бажання бути визнаним і оціненим іншими - з показною незалежністю, боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами і поширеними ідеалами - з обожнюванням випадкових кумирів, а чуттєве фантазування - з сухим мудруванням [див. 25, с. 59].

Підлітки виключно егоїстичні, вважають себе центром всесвіту і єдиним предметом, гідним інтересу, і в той же час ні в один з наступних періодів свого життя вони не здатні на таку відданість і самопожертву. Вони можуть пристрасно любити і обірвати ці відносини так само раптово, як і почали. З одного боку, вони з ентузіазмом включаються в життя спільноти, а з іншого - охоплені пристрасною до самотності. Вони коливаються між сліпим підпорядкуванням обраному ними лідеру і викликає бунтом проти будь-якої влади. Вони егоїстичні і матеріалістичні і в той же час сповнені піднесеного ідеалізму. Вони аскетичні, але раптово занурюються в розбещеність самого примітивного характеру. Іноді їх поведінка по відношенню до інших людей груба і безцеремонна, хоча самі вони неймовірно ранимі. Їх настрій коливається між сяючим оптимізмом і самим

похмурим песимізмом. Іноді вони трудяться з невичерпним ентузіазмом, а іноді повільні і апатичні [див. 22, с. 79].

Реакція емансипації - специфічно – підліткова реакція. Вона проявляється прагненням вивільнитися з-під опіки, контролю, заступництва старших - рідних, вчителів, взагалі людей старшого покоління. Прояви реакції емансипації вельми різноманітні. Вона може відчуватися в щоденній поведінці підлітка, в бажанні завжди і скрізь чинити по-своєму, самостійно. Одна з крайніх форм прояву цієї реакції - втечі з дому і бродяжництво [див. 20, с. 17].

У 12-14 років у психологічному розвитку багатьох дітей настає переломний момент, відомий під назвою „підліткової кризи”. Зовні вона проявляється в грубості і нарочитості поведінки підлітка, в прагненні чинити наперекір бажанням і вимогам дорослих, в ігноруванні зауважень, замкнутості і т. д. Підліткова криза - пік перехідного періоду від дитинства до дорослості. Підліткова криза відрізняється від усіх інших криз (криза одного року, криза трьох років, криза семи років) більшою тривалістю. Підліткова криза пов'язана з виникненням нового рівня самосвідомості, характерною рисою якого є поява у підлітків здатності і потреби пізнати самого себе як особистість, що володіє тільки їй якостями. Це породжує у підлітка прагнення до самоствердження, самовираження (прояву себе в тих якостях, які він вважає найбільш цінними) і самовиховання [див. 18, с. 65].

Делінквентна поведінка – ланцюг проступків, провин, дрібних правопорушень, які не караються кримінальним кодексом. Підлітки можуть проявляти велику делінквентну активність, непокоїти цим дорослих. Найчастіше причинами є недоліки виховання (неповна сім'я, гіпоопіка,...) або аномалії характеру (психопатії, акцентуації). В 1/3 випадків делінквентність поєднується з *втечами з дому і бродяжництвом*. Види втеч підлітків [див. 18, с. 67]:

- 1) емансипаційні (з метою уникнення контролю і опіки);
- 2) імунітивні (внаслідок жорстокого ставлення підлітків);
- 3) демонстративні (з метою привернути увагу, добитися від батьків якихось переваг);

4) дромоманічні (внаслідок раптового немотивованого виникнення потягу до зміни обстановки, поєднуються з розладами потягів, садомозахістичними діями).

Суїцидна поведінка підлітків об'єднує всі прояви суїцидної активності: думки, наміри, погрози, спроби, замаху на життя. Види:

1) демонстративна – розігрування спроб самогубства без справжнього наміру це зробити з метою привернути увагу, розжалобити, уникнути неприємностей, покарати кривдника. Внаслідок необережності все може закінчитися фатально;

2) афективна – суїцидні спроби здійснюються у стані афекту, на фоні пригнічення діяльності свідомості, критичності мислення внаслідок дії сильного або тривалого стресу;

3) істинна – обдуманий, виношуваний намір покінчити життя самогубством.

Порушення сексуальної поведінки у підлітків найбільше загрожують акселерованим підліткам (у них швидко виникає статевий потяг), інфантильним (попадають під вплив і стають об'єктом розпусти). На відміну від істинних сексуальних перверзій девіації сексуальної поведінки у підлітковому віці ситуативно зумовлені і є транзиторними (перехідними). В окремих випадках можуть пізніше залишитися як звичка і існувати поряд із нормальним статевим життям. Сексуальні девіації підліткового віку: 1) гіперфемінна поведінка хлопців і гіпермаскулінна поведінка дівчат; 2) транзиторний фетишизм; 3) транзиторний ексгібіціонізм; 4) транзиторний вуаеризм; 5) транзиторна зоофілія; 6) транзиторний гомосексуалізм; 7) фроттаж тощо [див. 18, с. 70].

Отже, особливості девіантної поведінки підлітків полягають в тому, що підлітковий вік являє собою групу підвищеного ризику. По-перше, позначаються труднощі перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів та закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального становища підлітків. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю (дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм і вимог

дорослих, вже не діють, а дорослі способи, що передбачають собою свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли).

1.3. Передумови формування девіантної поведінки у дітей та підлітків

Серед чинників, що зумовлюють виникнення девіантної поведінки дітей та підлітків, Д. Я. Райгородський виділяє біологічні та соціально-психологічні [див. 31, с. 59]. До біологічних чинників відносяться генетичні відхилення, органічні ураження головного мозку, явища акселерації та інфантилізму. Психологічні особливості підліткового віку та соціальне середовище складають соціально-психологічні чинники девіації.

Т.С. Журжу пропонує виділяти такі основні чинники, що лежать в основі формування девіантної поведінки:

- соціальні чинники, до яких відносять зображення насильства у творах мистецтва і засобах масової інформації, вживання алкоголю і наркотиків, вплив однолітків, причини шкільної неуспішності, психологічну атмосферу в сім'ї;

- психологічні чинники, серед яких можна виділити особистісні особливості підлітків, специфіку їх характеру і темпераменту, а також наявність акцентуації характеру і розладів особистості;

- біологічні чинники, які включають генетичну схильність до протиправної поведінки [див. 14, с. 5].

Встановлено, що існує певний зв'язок між девіантною поведінкою та індивідуальними властивостями особистості. Зокрема, найбільш значущими є емоційно-вольові порушення:

- збудженість, конфліктність, емоційна нестійкість;

- порушення ціннісно-сислової сфери;

- наявність акцентуацій характеру [див. 14, с. 6]. Такі особистісні характеристики ускладнюють спілкування дітей та підлітків із соціумом, що призводить до порушень стосунків між дитиною та дорослими і, у свою чергу, зумовлює соціальну дезадаптацію.

Соціально-психологічні особливості перехідного періоду справляють великий вплив на поведінку підлітка, створюють вікові поведінкові моделі, формують специфічні поведінкові реакції на вплив оточуючими соціального середовища. Серед них - соціальна незрілість, яка контрастує з фізіологічним бурхливим дозріванням, прагненням скуштувати нові відчуття; нездатність прогнозувати наслідки різноманітних дій, сильне прагнення до незалежності. Підліток не завжди відповідає вимогам, що висуває йому суспільство, проте сам він вважає, що суспільство його надто обмежує.

Аналіз соціального середовища як чинника виникнення девіантної поведінки підлітків свідчить про провідну роль сім'ї в цьому процесі. А.А. Беседін зазначає, що дослідження причин правопорушень і злочинів, вчинених неповнолітніми, свідчать, що в 90-97% випадках механізм протиправної поведінки був запущений недоліками сімейного виховання, при чому неповнолітні приходять до протиправної поведінки під безпосереднім впливом або за участю батьків [див. 6, с. 47].

Сім'я займає головне місце в моральному формуванні особистості, вона бере з перших днів життя дитини на себе турботу про її здоров'я і виховання, сім'я дає дітям початкові знання про навколишній світ, виробляє певні уявлення і навички, допомагає здійснювати контакти з багатьма іншими людьми тощо. Конкурувати із сім'єю, особливо на початковому етапі розвитку особистості, не може жодна громадська або державна виховна установа. Відсутність батьківської сім'ї або сімейне неблагополуччя, навпаки, майже завжди створює реальні труднощі у формуванні дітей і підлітків, перебороти котрі повністю суспільству до сьогоднішнього дня не вдається [див. 5, с. 7].

Соціальні трансформації поточного року призвели до збідніння переважної частини сімей, збільшення робочої і побутової зайнятості дорослих членів сім'ї. Зростання безробіття об'єктивно стає чинником обмежує матеріальні можливості сім'ї. Наслідком усього цього є падіння рівня життя сімей, тривожна атмосфера в домі, зростання конфліктності у взаємовідносинах, жорстокість стосовно дітей.

Аналіз соціологічної, психологічної та педагогічної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до типологізації неблагополучних сімей, які є передумовою виникнення різного роду девіацій у дітей та підлітків. Найчастіше фахівці виділяють:

- проблемні сім'ї, де немає порозуміння, співробітництва між членами сім'ї;
- конфліктні сім'ї, де члени сім'ї незадоволені своїм сімейним життям і тому ці сім'ї є нестабільними і педагогічно дуже слабкими;
- соціально неблагополучні сім'ї, у котрих зазвичай культурний рівень подружжя є достатньо низьким, поширене пияцтво, діти-вихідці із цих сімей найчастіше складають основний контингент важковиховуваних, педагогічно запущених підлітків;
- дезорганізовані сім'ї, де процвітає культ сили, пануючим є почуття страху, кожний член сім'ї живе сам по собі, нормальних людських контактів між ними майже немає;
- сім'ї з низьким матеріальним рівнем і поганими житловими умовами;
- сім'ї з поганими медико-санітарними умовами;
- неповні сім'ї;
- сім'ї, де один із батьків хворий або інвалід. У таких сім'ях, як правило, зовнішні конфлікти не спостерігаються, але поступово відбувається фактична втрата впливу батьків на підлітка [див. 5, с. 7].

У дітей та підлітків із таких сімей частіше, ніж в інших, зустрічаються різного роду девіації.

А.А. Бесєдін вважає, що характеристика неблагополучних сімей як фактора девіантної поведінки неповнолітніх та їх типологізація не можлива без побудови логічного переходу від сім'ї благополучної до неблагополучної. За ознаками “благополуччя – неблагополуччя”, на думку науковця, можна виділити сім'ї благополучні та неблагополучні. Благополучні сім'ї забезпечують задоволення всього комплексу потреб (згідно з А.Маслоу) кожного члена сім'ї. Фактично це є ідеальний тип сім'ї. Найбільш наближається до нього так звана “нормальна сім'я”. В ній основні характеристики ідеальної сім'ї переломлюються через призму реальних

соціальних умов її існування. Всі інші сім'ї можна віднести до неблагополучних [див. 5, с. 9].

Неблагополуччя, як і благополуччя, може поділятися на формальне та змістовне. Формально неблагополучні сім'ї компенсують неповноту виконання функцій за рахунок власних можливостей. Саме вони являють собою своєрідну “зону ризику” для переходу до змістовного неблагополуччя. Таке неблагополуччя притаманне так званій “дисфункціональній сім'ї”. Вона є кінцевою, кризовою точкою в існуванні сім'ї як малої групи. В ній порушується механізм існування, тобто руйнується система цінностей, які визначають зв'язки між членами сім'ї та суспільством.

Таким чином, дисфункціональна сім'я є сім'єю, в якій функції, що покладені на неї, не виконуються або виконуються неефективно. До даного стану веде не якийсь певний вид неблагополуччя, а саме порушення функції, яке є результатом дії багатьох чинників.

Серед основних чинників, котрі сприяють появі різного роду дисфункцій, науковцями виділено:

1. Наявність постійних конфліктів у сім'ї як між батьками і дітьми, так і між подружжям та несприятливий клімат стосунків.
2. Відсутність одного з батьків.
3. Аморальна або асоціальна поведінка батьків.
4. Недостатня матеріальна забезпеченість сім'ї.
5. Педагогічна безграмотність батьків.
6. Несприятливі психологічні особливості батьків (наявність виражених акцентуацій характеру, невротичні прояви, внутрішня конфліктність та ін.) [див. 8, с. 45].

Багато причин, що породжують порушення норм поведінки дітей підлітків, вдається виявити і своєчасно усунути. Разом з тим серед факторів девіантної поведінки виявляються такі, для попередження та усунення яких ще не знайдені дієві засоби.

Поведінка, що відхиляється нерідко пояснюється тим, що дитина, підліток або юнак не може правомірними засобами задовольнити соціально-психологічні потреби у визнанні, довірі, самоствердженні.

Значна частина порушень дисципліни відбувається підлітками в стані зниженого рівня психологічної діяльності або в прикордонному між нормою і патологією стані.

Таким чином, девіація як форма поведінки, що відхиляється від норми, знаходиться в прямій залежності від особистісних характеристик, які направляють, детермінують і забезпечують реалізацію девіантної поведінки.

За результатами дослідження, що проведено у теоретичному розділі роботи, можемо зробити наступні висновки.

Особливості девіантної поведінки підлітків полягають в тому, що підлітковий вік являє собою групу підвищеного ризику. По-перше, позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального становища підлітків. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю (дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм і вимог дорослих, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли).

Девіація як форма поведінки, що відхиляється від норми, знаходиться в прямій залежності від особистісних характеристик, які направляють, детермінують і забезпечують реалізацію девіантної поведінки.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ

2.1. Обґрунтування програми дослідження передумов розвитку девіантної поведінки дітей і підлітків

Основою для емпіричного дослідження проблеми передумов розвитку девіантної поведінки дітей і підлітків обрано наступні опитувальні методи дослідження:

Карта спостережень (Д. Стотт);
опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків;
опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителя.

У дослідженні взяло участь 30 дітей.

Першу групу склало 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат.

Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат.

Карта спостережень (Д. Стотт) була запропонована для заповнення класним керівником 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу. Карта спостереження Стотта призначена для вивчення особливостей учнів, дезадаптованих до умов школи. Може використовуватися для досліджуваних різного віку. Карта спостережень (Д. Стотт) оцінює ступінь і характер дезадаптації школяра, складається з 16 комплексів-симптомів - зразків поведінки, або симптомокомплексів (СК). СК представлені у вигляді переліків і пронумеровані I-XVI. У кожному СК зразки поведінки мають свою нумерацію.

В основу Карти спостережень покладена фіксація різних форм поведінки дитини або підлітка, виходячи з тривалого спостереження. Спеціальний план запису або фіксації результатів спостережень складають до початку збору інформації. Карта спостережень включає фрагменти фіксованих форм поведінки, за наявністю або відсутністю яких у дитини повинен стежити спостерігач (класний керівник), що заповнює карту. Ці

фрагменти згруповані в 16 синдромів. У реєстраційному бланку класний керівник закреслює ті цифри, які відповідають формам поведінки. Виявляються особливості (зовнішніх проявів, зразків поведінки), звані симптомокомплексами, наступні:

I. БД - брак довіри до нових речей, людей, ситуацій. Позитивно корелює з сенситивністю. Будь-які досягнення стоять дитині великих зусиль.

II. О - ослабленість (астенія). Мова йде про прояви апатії, заниженого настрою, свого роду «нейрофізичної виснаженості». У більш легкій формі спади енергії чергуються з проявами енергійності та активності. Говорить про дефіцит енергетичних ресурсів організму дитини, а, виходячи з цього, про її неможливість прояву активності.

III. В - відхід у себе. Самоусунення. Захисна установка по відношенню до контактів з будь-якими людьми, неприйняття, що проявляється, почуття любові.

IV. ТБ - тривога за прийняття дорослими й інтерес з їхнього боку. Занепокоєння і непевність щодо того, чи цікавляться ним дорослі, чи люблять його. Висловлює тривожну надію, прагнення, спроби учня до встановлення і збереження добрих відносин з дорослими.

V. НД - неприйняття дорослих. Прояв різних форм неприйняття дорослих: від уникнення вчителя, підозрілості до нього до вички ворожості.

VI. ТД - тривога за прийняття дітьми. Занепокоєння і невпевненість в тому, чи люблять його діти і становить вона для них інтерес. СК

VII. А - асоціальність. Недолік соціальної нормативності. Під цим терміном не розуміються прояви антисоціальної поведінки, хоча при сильній вираженості (82% і більше) таке може мати місце.

VIII. КД - конфліктність з дітьми. Це може бути сигналом про початок переходу «від любові до ненависті», коли прояви поганого ще чергуються з проявами хорошого.

IX. Н - непосидючість або невгамовність. Нетерплячість, непристосованість до роботи, що вимагає посидючості, концентрації уваги, розмірковуючи на, уникнення довготривалих зусиль.

X. ЕН - емоційне напруження або емоційна незрілість. Ознака запізненого емоційного розвитку, що веде в умовах школи до емоційного перенапруження (стресів). Виявляється в інфантильності мови, в тривожності, схильності до сліз і т. п.

XI. НС - невротичні симптоми. Включають ознаки неврозу: переважно неврозу нав'язливих станів - часте моргання, кусання нігтів, смоктання пальців і т. п.; почасти неврозу страху - «слова з нього не витягнеш», говорить безладно. Пов'язані з конституцією і типом нервової системи.

XII. С - несприятливі умови середовища. Містить кілька зовнішніх ознак - сигналів того, що дитина росте у неблагополучному середовищі, переважно це стосується сімейного кола.

XIII. РР - розумовий розвиток. Констатує рівень відставання у навчанні та оцінку загального враження, що виробляється рівнем розумового розвитку дитини.

XIV. СР - сексуальний розвиток. Фіксує дану учителем загальну оцінку темпів і спрямованості статевого розвитку.

XV. Х - хвороби. Містить зовнішні ознаки, за якими можна виділити захворювання у дитини, але, звичайно, не дозволяє поставити точний діагноз.

XVI. Ф - фізичні дефекти. Звертає увагу на ненормальність статури, слабкий зір і слух.

Карта спостережень Д. Стотта наведена у Додатку А.

При заповненні карти спостереження наявність кожного з зазначених у ній зразків поведінки у обстежуваного наголошується знаком «+», а відсутність - знаком «-». Підсумовуються всі бали по кожному СК. Кожна з можливих «сирих» оцінок ділиться на максимально можливу суму і множиться на 100% [див. 11, с. 24].

Заповнені вчителем карти спостережень учнів 4 б класу показано у Додатку Б. Заповнені вчителем карти спостережень учнів 7 б класу показано у Додатку В.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був переведений і адаптований НМЦ «ДАР» ім. Л.С. Виготського (Москва, Росія) та Центром

дослідження дитини Йельського університету (Нью-Хейвен, США). Copyright by T. Achenbach [див. 11, с. 32].

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків вміщує список тверджень, що описують поведінку дітей і підлітків. Якщо пункт твердження відповідає поведінці дитини в поточній час повністю або майже повністю, то батьків дитини просять поставити цифру «2» в графі відповідей. Якщо даний пункт описує поведінку, характерну для дитини лише деякою мірою або тільки іноді, то потрібно поставити цифру «1». І нарешті, якщо дане твердження взагалі не відповідає поведінці дитини, батьків просять поставити цифру «0». Отже: 0 - взагалі не відповідає (наскільки мені відомо); 1 - в деякій мірі (іноді) відповідає; 2 - повністю (завжди) відповідає (Додаток Г).

Першу групу опитуваних склали батьки 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Другу групу склали батьки 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат.

У підрахунку підсумовуються всі бали, результат ділиться на максимально можливу суму і множиться на 100%.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителів вміщує список тверджень, що описують поведінку дітей і підлітків. Опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителів був запропонований для заповнення класними керівниками 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу. Якщо пункт твердження відповідав поведінці дитини в поточній час повністю або майже повністю, то класного керівника просили поставити цифру «2» в графі відповідей. Якщо даний пункт описував поведінку, характерну для дитини лише деякою мірою або тільки іноді, то потрібно було поставити цифру «1». Якщо дане твердження взагалі не відповідало поведінці дитини, класного керівника просили поставити цифру «0» (Додаток Г).

У підрахунку підсумовуються всі бали, результат ділиться на максимально можливу суму і множиться на 100%.

Отже, передумови розвитку девіантної поведінки дітей і підлітків досліджувалися за допомогою наступних методик: карти спостережень (Д. Стотт); опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків; опитувальника Т.М.

Ахенбаха для вчителів (класних керівників). У дослідженні взяло участь 30 дітей. Першу групу склало 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Карта спостережень (Д. Стотт) була запропонована для заповнення класним керівникам 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був запропонований для заповнення батькам 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу та батькам 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителів був запропонований для заповнення класними керівниками 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу.

2.2. Аналіз результатів діагностики передумов формування девіантної поведінки дітей і підлітків

При заповненні карти спостереження наявність кожного з зазначених зразків поведінки у обстежуваного наголошується знаком «+», а відсутність - знаком «-». Підсумовуються всі бали по кожному СК. Кожна з можливих «сирих» оцінок ділиться на максимально можливу суму і множиться на 100%. Результати дослідження за методикою Карта спостережень (Д. Стотт) показано у табл. 2.1. та на рис. 2.1.

Таблиця 2.1

Результати дослідження за методикою Карта спостережень (Д. Стотт), %

Симптомокомплекси	Група дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, %	Група підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, %
I. БД - брак довіри до нових речей, людей, ситуацій	26	17
II. О - ослабленість (астенія)	17	16
III. В - відхід у себе	15	35

IV. ТБ - тривога за прийняття дорослими й інтерес з їхнього боку	40	5
V. НД - неприйняття дорослих	15	55
VI. ТД - тривога за прийняття дітьми	10	25
VII. А - асоціальність	15	30
VIII. КД - конфліктність з дітьми	5	15
IX. Н - непосидючість або невгамовність	12	25
X. ЕН - емоційне напруження або емоційна незрілість	15	35
XI. НС - невротичні симптоми	10	20
XII. С - несприятливі умови середовища	5	5
XIII. РР - розумовий розвиток	5	6
XIV. СР - сексуальний розвиток	5	5
XV. Х - хвороби	2	2
XVI. Ф - фізичні дефекти	5	5

Отже, за результатами дослідження за методикою Карта спостережень (Д. Стотт) можна зробити висновки про різну ступень прояву симптомокомплексів у групи дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу та у групи підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу.

Щодо девіантної поведінки, схильність до неї найбільш яскраво ілюструють прояви симптомокомплексу VII. А – асоціальність та КД - конфліктність з дітьми VIII. Передумовами появи девіантної поведінки ілюструє симптомокомплекс XII. С - несприятливі умови середовища. Результати дослідження названих симптомокомплексів проілюстровано на рис. 2.1.

■ Група підлітків віком від 13 до 14 років, учнів / б класу, %

Рис. 2.1. Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою Карта спостережень (Д. Стотт), %

Отже, за результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою Карта спостережень (Д. Стотт) можемо стверджувати, що прояви асоціальності у підлітків зустрічаються у 30%, а у дітей віком 10 – 11 років у 15% випадків. Конфліктність з дітьми у підлітків зустрічаються у 15%, а у дітей віком 10 – 11 років у 5% випадків. Різниці у ступені прояву ознак несприятливих умов середовища у двох досліджуваних групах ми не знайшли.

Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків показав результати, що проілюстровано на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, %

Таким чином, за результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, спостерігаємо відмінність у частоті прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 8%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу 19%.

Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для вчителів показав результати, що проілюстровано на рис. 2.3. Можна зробити висновок про аналогічні результати стосовно опитування для батьків.

Рис. 2.3. Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для вчителів, %

За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для вчителів, спостерігаємо відмінність в частоті прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки двох досліджуваних груп. У групі дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 5%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу 21%.

Результати дослідження груп дітей і підлітків, які проходили дослідження схильності та передумов девіантної поведінки, можна подати таким чином (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Представлення результатів дослідження схильності та передумов девіантної поведінки груп дітей і підлітків

Групи	Результати дослідження за методикою Карта спостережень (Д. Стотт), VII. А – асоціальність, %	Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, %	Результати дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для вчителів, %
Група дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу	15	8	5
Група підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу	30	19	21

Із використанням зібраної статистичної інформації виявляємо взаємозв'язок між аналізованими характером групи (вік дитини або

підлітка) та параметром схильності та передумов девіантної поведінки із використанням однофакторної лінійної регресії типу $Y=b_0+b_1x$.

Для побудованої моделі засобами Ексель обчислюємо коефіцієнти детермінації R^2 та кореляції r :

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i \cdot Y_i - \sum_{i=1}^n x_i \cdot \sum_{i=1}^n Y_i}{\sqrt{(n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2) \cdot (n \sum_{i=1}^n Y_i^2 - (\sum_{i=1}^n Y_i)^2)}} , r \in [-1;+1] \quad (2.1)$$

$$R^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (\hat{Y}_i - \bar{Y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y}_i)^2} , R^2 \in [0;1], \quad (2.2)$$

де Y_i - фактичне значення параметра схильності та передумов девіантної поведінки;

\hat{Y}_i - розрахункове значення параметра схильності та передумов девіантної поведінки;

\bar{Y}_i - середнє фактичне значення параметра схильності та передумов девіантної поведінки.

Наводимо за допомогою засобів Ексель графічно взаємозв'язок між характером групи (вік дитини або підлітка) та параметром схильності та передумов девіантної поведінки із використанням однофакторної лінійної регресії типу $Y=b_0+b_1x$.

Рис. 2.4. Представлення результатів дослідження схильності та передумов девіантної поведінки груп дітей і підлітків за допомогою засобів Ексель

Отже, залежність має вигляд для групи підлітків: $y = -4,5x + 32,333$; $R^2 = 0,5898$.

Отже, залежність має вигляд для групи дітей: $y = -5x + 19,333$; $R^2 = 0,9494$.

Коефіцієнт детермінації R^2 для моделі приймає значення від 0 до 1. Чим ближче значення коефіцієнта до 1, тим сильніше залежність. При оцінці регресійних моделей це інтерпретується як відповідність моделі даними. Для прийнятних моделей передбачається, що коефіцієнт

детермінації повинен бути хоча б не менше 50% (в цьому випадку коефіцієнт множинної кореляції перевищує по модулю 70%).

Моделі з коефіцієнтом детермінації вище 80% можна визнати достатньо хорошими (коефіцієнт кореляції перевищує 90%). Значення коефіцієнта детермінації 1 означає функціональну залежність між змінними. У нашому випадку ми отримали такі дані щодо коефіцієнту детермінації R^2 : $R^2_{\text{підл.}} = 0,5898$. $R^2_{\text{діт.}} = 0,9494$. Отже, результати дослідження вважаємо достовірними.

Гіпотеза відповідно до того, що ступень прояву психологічних передумов формування девіантної поведінки дітей і підлітків відрізняється та переважає у підлітковому віці підтвердилася.

2.3. Напрями роботи освітньої установи з профілактики девіантної поведінки дітей і підлітків

О.В. Шарапова вважає, що напрями роботи освітньої установи з профілактики девіантної поведінки дітей і підлітків мають будуватися у співробітництві родини, школи, та позашкільного закладу (рис. 2.5). Ми погоджуємося з таким твердженням та пропонуємо корекційну програму для агресивних підлітків “я вчуся володіти собою”.

Мета: розвиток емоційної регуляції у дітей та підлітків, попередження і зниження тривожності, агресії, страхів, підвищення впевненості в собі і т.д.

Завдання: оволодіння засобами і способами аналізу своєї негативної (агресивної) поведінки, а так само поведінки інших людей. Формування емоційної стабільності і позитивної самооцінки у дітей та підлітків.

Рис. 2.5. Цілісна система впливів на дитину з метою корекції її поведінки [36, с. 11].

Заняття № 1. Гра «Крикни голосніше!»

Мета: за допомогою створення ситуації прийняття, нейтралізувати вербальну агресію.

Дана вправа є одним з методів, що застосовуються, коли дитина або підліток часто використовує ненормативну лексику або просто обзивається. Методика може бути використана як батьками, так і психологами. При черговій ситуації, коли підліток застосував якісь ненормативні слова, батькові чи матері (або психологу) обов'язково потрібно з'ясувати, наскільки дитина взагалі розуміє значення тих слів, які вимовляє. Якщо вона розуміє їх зміст, провести бесіду, відповівши на питання:

Чому він вживає саме ці слова?

Чим вони йому подобаються? Що для нього означають?

Пояснити, як почувають себе люди, по відношенню до яких адресуються лайки.

Запропонувати дитині вирішити цю проблему, заінтригувавши його тим, що запропонувати прогулятися в таке місце, де він може говорити ці слова, скільки хоче, і його ні хто не буде там за це лаяти...

На наступний день або найближчим часом після такої розмови запропонувати йому прогулятися в ліс. Привести дитину на яку-небудь, досить далеку галявинку (де вас ні хто не зможе почути), зупинившись по середині, оголосити, що це те саме місце, де він може дуже, дуже голосно вимовляти всі лайки, які хоче.

Після цього, постаратися зробити так, що б підліток вимовив всі відомі йому негативні слова, причому не один раз, з кожним разом підсилюючи їх гучність. Останнім разом вважається той повтор, коли ви відчуєте, що дитина вже дійсно втомився і не хоче більше кричати погані слова. По закінченню цієї процедури треба похвалити його за те, що він так голосно вміє кричати, і скажіть, що ви в місці з ним прийдете сюди знову, якщо у нього виникне бажання відтворити все те, що він викрикував. Потім просто як ніби нічого й не було повернутися додому. Бажано про цей випадок не кому не розповідати, що б не поставити дитину в неприємну, негативно забарвлену ситуацію.

Заняття № 2. «Спілкування - це ...». Мета: знайомство з прийомами спілкування; розширення уявлень про способи самоаналізу та самокорекції у сфері спілкування, розвиток базових комунікативних умінь.

А. Невербальне спілкування. «Передай іншому»

Хід вправи. Діти сидять у колі, і по черзі кожен без слів передає сусідові будь-якої уявний предмет. Сусід повинен «взяти» його відповідним чином і назвати. Потім він пропонує вже інший, свій предмет наступного по колу. Вправа повторюється до тих пір, поки все не візьмуть участь.

Обговорення

- Легко або важко було передавати предмет?
- Кому легко?
- А в чому були труднощі?
- Легко або важко було відгадувати предмет?
- Кому було легко?
- А в чому полягали труднощі?

Заняття № 3. Як сказати «ні»

Мета: навчання навичці відмови.

Хід вправи: Для підлітків оволодіння цим навиком має велике значення, так як їм складно буває відмовити іншому, особливо якщо ця людина наполегливий. Підліткам часто буває важко визначити, в яких випадках слід відмовляти або погоджуватися.

«Бувають ситуації, в яких сказати« так »означає зробити гірше собі, а сказати« ні »- зробити гірше іншим. Якщо ми говоримо «ні», то відчуваємо себе винуватими і самотніми. Проте відмова не означає розриву відносин з людиною. Для того щоб не відштовхнути іншого, треба проявити співчуття, співпереживання, «послухати серце» цієї людини. Іншими словами, «ні» треба говорити, враховуючи почуття іншої людини і при цьому знати свої цілі. Наприклад: «Я бачу, ви дуже засмучені, але у мене зараз немає часу на цю справу».

Здатність сказати «ні» підвищує вашу оцінку в очах інших людей. Ця здатність так само важлива, як і здатність сказати «так».

Найважче відмовляти близьким людям, наприклад батькам, які не тільки дбають про своїх дітей, а й відповідають за їхнє життя і здоров'я, а також пред'являють до них вимоги, які треба виконувати».

Кроки вправи:

1. Вислухай прохання спокійно, доброзичливо.
2. Якщо щось неясно, попроси роз'яснення - так само, як і у випадку критичного зауваження.

3. Залишайся спокійним і скажи «ні». Коротко поясни, чому ти відмовляєш.

4. Якщо співрозмовник наполягає, повтори «ні» без пояснень. «Якщо ви відмовили, людина може спробувати маніпулювати вами, викликати почуття провини. Важливо не реагувати на маніпуляції і залишатися внутрішньо зосередженим на головному змісті прохання і причини вашої відмови. Кращий спосіб відмовити наполегливій співрозмовнику - повторювати «ні» у відповідь на його спроби продовжити розмову ».

Приклади ситуацій: друг просить тебе почергувати за нього; вуличний торговець намагається продати тобі непотрібну річ.

Далі наводиться основний зміст вправ для відпрацювання найбільш значущих для підлітків навичок (кроки, коментарі, приклади модельованих ситуацій).

За результатами дослідження, що проведено у емпіричному розділі роботи, ми робимо наступні висновки:

1. Передумови розвитку девіантної поведінки дітей і підлітків досліджувалися за допомогою наступних методик: карти спостережень (Д. Стотт); опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків; опитувальника Т.М. Ахенбаха для вчителів (класних керівників). У дослідженні взяло участь 30 дітей. Першу групу склало 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Карта спостережень (Д. Стотт) була запропонована для заповнення класним керівникам 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був запропонований для заповнення батькам 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу та батькам 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителів був запропонований для заповнення класними керівниками 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу.

2. За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою Карта спостережень (Д. Стотт) можемо стверджувати, що прояви асоціальності у підлітків зустрічаються у 30%, а у дітей віком 10 – 11 років у 15% випадків.

За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, спостерігаємо відмінність у частоти прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 8%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу 19%.

За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для вчителів, спостерігаємо відмінність у частоти прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 5%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу 21%.

Коефіцієнт детермінації R^2 для моделі приймає значення від 0 до 1. Чим ближче значення коефіцієнта до 1, тим сильніше залежність. При оцінці регресійних моделей це інтерпретується як відповідність моделі даними. Для прийнятних моделей передбачається, що коефіцієнт детермінації повинен бути хоча б не менше 50%. У нашому випадку ми отримали такі дані щодо коефіцієнту детермінації R^2 : $R^2_{\text{підл.}} = 0,5898$. $R^2_{\text{діт.}} = 0,9494$. Отже, результати дослідження вважаємо достовірними.

3. Після проведення корекційної роботи ми можемо зробити висновки, що у підлітків спостерігалось поліпшення вміння слухати і чути інших; ефективно здійснювати спілкування; розвинулися здатності

ділитися своїми переживаннями; відбулося поповнення арсеналу лексичних одиниць, пов'язаних зі сферою почуттів; розвинулися навички відображення і пізнання зовнішніх емоційних проявів; знизилася емоційна нестабільність.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ

3.1. Роль сімейної підтримки та виховання

В сучасному світі роль сімейного виховання набуває особливого значення як стратегії протидії розвитку девіантної поведінки. Сім'я, як первинний соціальний інститут, закладає основні цінності та моделює моральні стандарти, які впливають на психосоціальний розвиток дітей. У цьому контексті, вивчення та розуміння ролі сімейного виховання стає надзвичайно важливим з метою створення ефективних стратегій протидії девіантній поведінці.

Сімейне виховання є фундаментом для формування особистості. Взаємодія з батьками та родинною атмосферою визначає цінності, переконання та етичні принципи дітей. Згідно досліджень, внутрішні сімейні стосунки мають суттєвий вплив на формування особистості підлітків.

Виховання в сім'ї виступає як важливий фактор, що може запобігти виникненню девіантної поведінки. Спільні цінності, дисципліна та встановлення меж визначають границі прийнятної поведінки для дітей. Ефективне виховання ставить перед собою завдання формування в підлітка навичок вирішення конфліктів та адаптації в суспільстві.

Багатофакторний характер девіантної поведінки намагається розглядати в контексті сімейного виховання. Велику роль відіграє тип виховання, встановлення правил та надання підтримки в трудних життєвих ситуаціях.

Сім'ї можуть використовувати певні стратегії для підтримки здорового психосоціального розвитку своїх дітей. Спільне проведення часу, відкрита комунікація та створення позитивної атмосфери в сімейному середовищі можуть сприяти формуванню стійкого відношення дітей до сімейних цінностей.

3.2 Вплив освітньо-педагогічних установ на поведінку дітей

Освітньо-педагогічні установи стають важливим чинником у формуванні поведінки дітей. Вплив даних установ розглядається як комплексний процес, який охоплює не лише навчання, але й соціалізацію та виховання. Цей текст присвячений аналізу впливу освітньо-педагогічних установ на формування поведінки дітей.

Освітні установи, такі як дитячі садки та школи, є важливими агентами соціалізації, де діти навчаються взаємодіяти з довколишнім світом. Сам процес визначає ставлення дітей до навчання, сприяє розвитку соціальних навичок та формує особистісний розвиток.

Використані педагогічні методи та стратегії в освітніх установах можуть визначати відношення дітей до навчання та взаємовідносин з педагогами та однолітками. Активні та практичні методи можуть сприяти зацікавленості та позитивному ставленню до навчання.

Освітньо-педагогічні установи мають важливу роль у формуванні моральних цінностей та етичних норм. Спілкування з різними соціокультурними групами, вивчення предметів, пов'язаних з громадянською освітою, сприяють формуванню правильного морального кодексу.

Соціальне середовище освітніх установ має значний вплив на формування психосоціального розвитку дітей. Взаємодія між однолітками, співпраця з педагогами та іншим персоналом створює атмосферу, яка може позитивно впливати на емоційний стан та поведінку дітей.

Однак, важливо враховувати, що не всі учні отримують однаковий рівень впливу в освітніх установах. Нерівності пов'язані з доступом до якісної освіти можуть впливати на формування поведінки та соціальну адаптацію дитини.

Важливо враховувати, що освітні установи також несуть відповідальність не тільки за навчання, а й за виховання. Співпраця з родинами та залучення спільнот може зміцнити позитивний вплив освітнього середовища на поведінку дітей.

Освітньо-педагогічні установи виконують ключову роль у формуванні поведінки дітей, впливаючи на їхні цінності, соціальні навички та моральний кодекс. Зрозуміння цього впливу може сприяти подальшому вдосконаленню методики виховання та навчання, що забезпечить гаармонійний розвиток дітей в сучасному суспільстві.

3.3 Громадська участь у програмах розвитку дітей та підлітків

Громадська участь у програмах розвитку дітей та підлітків також є ключовим аспектом створення сприятливого середовища для молодого покоління. У цьому контексті громадські організації грають надзвичайно важливу роль, сприяючи інтеграції та розвитку молоді, особливо тих, які стикаються з девіацією. У даному тексті розглянемо приклади громадських організацій, які взяли на себе відповідальність допомагати підліткам з девіацією.

Основна маса громадських організацій спрямовані на покращення освітнього процесу для дітей та підлітків з девіацією. Наприклад, "Інклюзивна освіта для всіх" розробляє програми, направлені на створення умов для навчання дітей з різними особливостями та підтримує їх активну участь у шкільному житті.

Громадські організації, такі як "Допомога інклюзії", фокусуються на наданні психосоціальної підтримки для підлітків із проблемою девіації та їхніх сімей. Застосування інноваційних методів та робота з професіоналами допомагають підліткам розвивати свої здібності та емоційну стійкість.

Громадські організації також можуть бути каталізаторами для розвитку талантів дітей із девіацією. "Талантливі руки" – проект, який розвиває творчі та професійні навички у підлітків фізичними обмеженнями, надаючи їм можливість виражати себе через мистецтво та ремесло.

Деякі громадські організації спеціалізуються на створенні програм професійної підготовки для підлітків із девіацією. "Інклюзивне працевлаштування" допомагає підготувати цю групу молоді до самостійного життя та власної кар'єри.

Громадські ініціативи також можуть сприяти розбудові самоповаги та формуванню відчуття єдності серед підлітків із девіацією. Програма "Ми всі різні, але разом" акцентує на унікальності кожного учасника та створює платформу для взаєморозуміння та підтримки.

Громадська участь у програмах допомоги для дітей та підлітків, зокрема тих, хто стикається з девіацією, є невід'ємною частиною сучасного суспільства. Громадські організації виконують важливу місію у створенні умов для повноцінного розвитку та інтеграції цієї групи молоді в суспільство, роблячи акцент на їхніх талантах, навичках та потенціалі.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

1. Девіантна поведінка — це поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм. В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів: делінквентний вид девіантної поведінки; адиктивний вид девіантної поведінки; патохарактерологічний вид девіантної поведінки; психопатологічний вид девіантної поведінки; поведінка, що ґрунтується на суперцінностях.

2. Особливості девіантної поведінки підлітків полягають в тому, що підлітковий вік являє собою групу підвищеного ризику. По-перше, позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального становища підлітків. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю (дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм і вимог дорослих, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли).

3. Девіація як форма поведінки, що відхиляється від норми, знаходиться в прямій залежності від особистісних характеристик, які направляють, детермінують і забезпечують реалізацію девіантної поведінки.

4. Передумови розвитку девіантної поведінки дітей і підлітків досліджувалися за допомогою наступних методик: карти спостережень (Д. Стотт); опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків; опитувальника Т.М. Ахенбаха для вчителів (класних керівників). У дослідженні взяло участь 30 дітей. Першу групу склало 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Карта

спостережень (Д. Стотт) була запропонована для заповнення класним керівникам 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був запропонований для заповнення батькам 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу та батькам 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для вчителів був запропонований для заповнення класними керівниками 15 учнів 4 б класу та 15 учнів 7 б класу.

5. За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою Карта спостережень (Д. Стотт) можемо стверджувати, що прояви асоціальності у підлітків зустрічаються у 30%, а у дітей віком 10 – 11 років у 15% випадків.

За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, спостерігаємо відмінність у частоті прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 8%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу 19%.

За результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для вчителів, спостерігаємо відмінність у частоті прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 5%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу 21%.

Коефіцієнт детермінації R^2 для моделі приймає значення від 0 до 1. Чим ближче значення коефіцієнта до 1, тим сильніше залежність. При оцінці регресійних моделей це інтерпретується як відповідність моделі даними. Для прийнятних моделей передбачається, що коефіцієнт детермінації повинен бути хоча б не менше 50%. У нашому випадку ми отримали такі дані щодо коефіцієнту детермінації R^2 : $R^2_{\text{підл.}} = 0,5898$. $R^2_{\text{діт.}} = 0,9494$. Отже, результати дослідження вважаємо достовірними.

6. Після проведення корекційної роботи ми можемо зробити висновки, що у підлітків спостерігалось поліпшення вміння слухати і чути інших; ефективно здійснювати спілкування; розвинулися здатності ділитися своїми переживаннями; відбулося поповнення арсеналу лексичних одиниць, пов'язаних зі сферою почуттів; розвинулися навички відображення і пізнання зовнішніх емоційних проявів; знизилася емоційна нестабільність.

Девіантна поведінка дітей та підлітків є складним і багатограним явищем, яке може виникати з різних причин і проявлятися в різноманітних формах. Зрозуміння можливих варіантів розвитку девіації є ключовим для ефективної профілактики та боротьби з цим явищем.

Існує низка факторів, які можуть сприяти розвитку девіантної поведінки, таких як вплив оточуючого середовища, сімейні та соціокультурні фактори, відсутність позитивних рольових моделей та недоліки у вихованні. Психічні та емоційні проблеми, а також відсутність соціальної підтримки можуть стати каталізаторами для вираження девіантної поведінки.

Профілактика та боротьба з девіаційною поведінкою вимагає комплексного підходу та співпраці між різними соціальними інститутами. Одним із ключових напрямків є розвиток ефективних програм виховання та освіти, спрямованих на формування моральних цінностей, розвиток соціальних навичок та самоідентифікації.

Сімейна підтримка важлива для забезпечення емоційного благополуччя та формування стійких соціальних зв'язків, що може служити запобіжною мірою виникнення девіантної поведінки. Програми психосоціальної підтримки для сімей та дітей, які стикаються з труднощами, можуть значно полегшити процес адаптації та покращити якість сімейного життя.

Паралельно з цим, важливо враховувати роль загальноосвітніх інститутів, таких як школи, громадські організації та соціальні служби. Розвиток інклюзивної освіти та доступ до психологічної допомоги є ключовими елементами для створення середовища, де кожне дитя відчуває

себе підтриманим та розуміє, що йому доступні різні можливості для особистісного та соціального розвитку.

У підсумку, вирішення проблеми девіантної поведінки вимагає спільних зусиль громадянського суспільства, сімей, освітніх та соціальних інститутів. Тільки взаємодія всіх цих компонентів може створити ефективну систему попередження та подолання девіації, сприяючи здоровому і повноцінному розвитку молодого покоління.